

ЗАХИСТ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

PROTECTION OF A COMPUTER PROGRAM AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY

У статті аналізуються сучасні підходи до охорони авторських прав на комп'ютерні програми в контексті національного та міжнародного законодавства. Оскільки комп'ютерні програми є одними з найбільш значущих об'єктів інтелектуальної власності в умовах розвитку інформаційних технологій, питання їх правового захисту набувають особливої актуальності. У роботі розглядаються ключові аспекти, пов'язані з авторським правом на комп'ютерні програми, зокрема, визначення меж охорони, критерії оригінальності та авторства, а також виключення, що стосуються ідеї, принципів і функцій програм. Окремо звертається увага на питання правового захисту програмного забезпечення через патентування та інші правові інструменти, що забезпечують належну охорону результатів інтелектуальної діяльності. У статті досліджується розвиток інформаційних технологій як однієї з найбільш динамічних сфер сучасного суспільства. Особливу увагу приділено правовим аспектам охорони комп'ютерних програм, зокрема, змінам у законодавстві України, що сприяють розвитку ІТ-сектору та захисту прав на комп'ютерні програми. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу, включаючи міжнародні договори. Досліджено механізми правового захисту програмного забезпечення, включаючи авторське право, патентування та договірні методи. Окрему увагу приділено проблемам, пов'язаним із порушенням авторських прав та їх захистом. Проаналізовано сучасні виклики, такі як використання технологій штучного інтелекту. У цьому контексті акцентується увага на необхідності розробки нових правових механізмів для охорони результатів, створених за допомогою таких технологій, і можливості використання спеціальних правових категорій для таких об'єктів. Запропоновано шляхи вдосконалення механізмів захисту, що можуть сприяти підвищенню ефективності боротьби з порушеннями у цифровому середовищі. В результаті дослідження пропонується набір рекомендацій для законодавців щодо розвитку та актуалізації норм, які забезпечують ефективний правовий захист комп'ютерних програм та інтелектуальної власності у сфері інформаційних технологій.

Ключові слова: авторське право, комп'ютерні програми, інтелектуальна власність, правовий захист, програмне забезпечення, патентування, захист авторських прав.

The article analyzes contemporary approaches to the protection of copyright for computer programs within the context of national and international legislation. Since computer programs are among the most significant objects of intellectual property in the era of information technology development, the issue of their legal protection is becoming particularly relevant. The paper examines key aspects related to copyright for computer programs, including the determination of the scope of protection, the criteria for originality and authorship, as well as exceptions related to ideas, principles, and functions of programs. Special attention is paid to the legal protection of software through patenting and other legal instruments that ensure proper protection of the results of intellectual activity. The article explores the development of information technology as

one of the most dynamic sectors of modern society. Particular emphasis is placed on the legal aspects of the protection of computer programs, specifically changes in Ukrainian legislation that promote the development of the IT sector and the protection of rights to computer programs. Key regulatory and legal acts regulating this sphere, including international treaties, are reviewed. The mechanisms of legal protection for software are examined, including copyright, patenting, and contractual methods. Attention is also given to issues related to copyright infringement and their protection. The article analyzes contemporary challenges, such as the use of artificial intelligence technologies. In this context, it highlights the need to develop new legal mechanisms to protect the results created by such technologies and the potential use of special legal categories for such objects. The paper proposes ways to improve protection mechanisms that could enhance the effectiveness of combating violations in the digital environment. As a result of the research, a set of recommendations for legislators is provided regarding the development and updating of regulations that ensure effective legal protection of computer programs and intellectual property in the field of information technology.

Key words: *copyright, computer programs, intellectual property, legal protection, software, patenting, copyright protection.*

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність законодавчих механізмів захисту комп'ютерних програм, у багатьох країнах спостерігається високий рівень порушень авторських прав, що зумовлює необхідність удосконалення правових норм та посилення відповідальності за їх недотримання. Також актуальними є питання адаптації чинного законодавства до сучасних технологічних реалій, включаючи використання штучного інтелекту для забезпечення належного захисту інтелектуальної власності. Таким чином, дослідження правових аспектів захисту авторських прав на комп'ютерні програми є важливим завданням, що потребує всебічного аналізу та розробки ефективних механізмів запобігання порушенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання охорони авторських прав на комп'ютерні програми стали предметом наукових досліджень В. Дмитришина, К. Зерова, О. Орлюк, С. Петренка, Л. Тарасенка та інших вчених. Однак, варто відзначити, що в правовій науці відсутнє комплексне дослідження регулювання правових відносин у сфері охорони авторських прав на комп'ютерні програми з урахуванням сучасних викликів інформаційного суспільства та змін у національному законодавстві про авторське право та суміжні права. Це підкреслює актуальність публікації, що розглядає особливості правової охорони комп'ютерних програм в Україні.

Метою статті є аналіз правових аспектів захисту авторських прав на комп'ютерні програми як об'єктів інтелектуальної власності, виявлення основних проблем у цій сфері та пошук ефективних механізмів їх вирішення. Досліджується національне та міжнародне законодавство, розглядаються ключові способи захисту комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності, судова практика та перспективи застосування сучасних технологій для підвищення рівня правового захисту комп'ютерних програм.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства однією з найбільш динамічних галузей економіки, що розвиваються, є сфера інформаційних технологій. Вона включає сукупність методів, процесів та програмного забезпечення, які забезпечують збір, зберігання, обробку, захист і передачу інформації за допомогою різноманітних технічних пристроїв. Сьогодні можна стверджувати, що в умовах швидкої інформатизації всіх суспільних процесів саме ІТ-галузь стане основою залучення капіталовкладень та визначатиме інвестиційну привабливість економіки України. За оцінками фахівців, ІТ-сфера є однією з провідних індустрій української економіки та демонструє стрімке зростання щороку. Так, за останні шість років частка експорту комп'ютерних послуг у ВВП зросла з 1,8% до 3,5%, а частка ІТ-послуг у загальному експорті послуг – з 13,4% до 37,8%. Станом на 2022 рік майже 40% всіх послуг, що експортує Україна, складали ІТ-послуги. Отже, зазначені фактори повинні бути в центрі законодавчої уваги при формуванні правових засад для розвитку та широкого використання ІТ-бізнесу, активного залучення інвестицій та людських ресурсів в ІТ-сферу, а також при створенні сучасних правових механізмів захисту ІТ-продуктів. Законодавство має забезпечити сприятливі умови для інноваційного розвитку, захисту інтелектуальної власності та належної охорони прав учасників ІТ-індустрії, що сприятиме подальшому зростанню цієї галузі та зміцненню її позицій на міжнародному ринку.

Сьогодні комп'ютерні програми захищаються авторським правом у більшості країн світу, що підтримується як Європейським патентним відомством, так і законодавчими органами

європейських держав. Водночас поряд із цим механізмом існує й патентно-правова охорона програмного забезпечення. Зокрема, у США ці два підходи застосовуються паралельно, що посилює рівень захисту прав власників програм. Станом на 2019 рік близько 15% усіх патентів у США стосувалися ІТ-сфери. Такий підхід є виправданим, оскільки патентне право дозволяє захистити функціональну складову програмного забезпечення, тоді як авторське право охороняє лише його зовнішній вираз.

Питання правової охорони комп'ютерної програми в українському законодавстві відображені у главі 36 Цивільного кодексу України [1] та Законі України «Про авторське право і суміжні права» [2]. Нормативно стаття 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплює визначення комп'ютерної програми як набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах [2].

Неоднозначна та інноваційна природа комп'ютерної програми вимагає розгляду її як особливого об'єкта права інтелектуальної власності, оскільки комп'ютерна програма є результатом творчої діяльності людини, а також обов'язковою подальшої взаємодії з обчислювальною технікою. Надати повне юридичне визначення комп'ютерної програми є складним завданням через її технологічну складність, що вимагає додаткового тлумачення фахівців у сфері програмування, особливо при розгляді судових спорів. Комп'ютерну програму відносять до програмних продуктів, що мають такі характерні ознаки. По-перше, комп'ютерна програма надає низку інструкцій обчислювальній машині для їх виконання. Виходячи з цих властивостей, комп'ютерну програму можна вважати сукупністю завдань, які послідовно виконуються комп'ютером з метою отримання кінцевого результату, доступного для сприйняття користувачами. Як зазначає І. Верба, комп'ютерна програма є рішенням логіко-математичного завдання і призначена для управління роботою технічного пристрою – комп'ютера. Технічний процес, створений за допомогою комп'ютерної програми, обов'язково повинен завершуватися результатом, оскільки людина сприймає не саму програму, а результат її виконання на комп'ютері. Саме виникнення цього результату відображає функціональність інформації, зчитаної обчислювальним приладом, для подальшого використання людиною з метою задоволення певних потреб [3, с. 123]. Як зазначають А. Музика і Д. Азаров, комп'ютерну програму слід вважати особливою формою комп'ютерної інформації, яка містить певні відомості та одночасно побудована за особливими правилами. Це сукупність «зрозумілих» комп'ютеру даних, таких як символи, коди, сигнали, команди тощо, що забезпечує функціонування та керування комп'ютерними системами і/або телекомунікаційними мережами, а також виконання ними певних завдань [4, с. 87].

У статті 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплено, що охорона комп'ютерної програми поширюється на комп'ютерні програми, виражені у вихідному або об'єктному кодах, якщо вони є оригінальними. Охорона надається формі вираження комп'ютерної програми. Графічний інтерфейс користувача, набір виконуваних функцій, формат файлів даних, які використовуються у комп'ютерній програмі для експлуатації її функцій, не є формами вираження комп'ютерної програми. Ідеї та принципи, на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми, зокрема ті, на яких ґрунтується її інтерфейс, логічні схеми, алгоритми та мови програмування, не охороняються авторським правом. Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» бази даних (компіляції даних) охороняються авторським правом, якщо вони за добором та/або упорядкуванням їх складових частин є результатом творчої діяльності. Охорона баз даних не поширюється і не завдає шкоди будь-яким правам на їх складові частини, що увійшли до складу баз даних [2].

Таким чином, за національним законодавством правова охорона комп'ютерних програм здійснюється через інститут авторського права, що відповідає вимогам Бернської конвенції про охорону прав на літературні твори.

Враховуючи, що авторським правом охороняється лише форма вираження, слід зазначити, що при захисті комп'ютерної програми таким чином має значення код, а не ідея, концепція, принципи. У такому разі можна, змінивши, наприклад, оформлення програми, але не змінюючи її суть, одержати зовсім новий об'єкт охорони. При цьому не можна вважати порушенням використання різними авторами у своїх розробках стандартизованого для певної мови програмування фрагмента вихідного тексту програми, який уперше був використаний іншим розробником, оскільки такий фрагмент є об'єктом, що не охороняється.

При цьому, охорона авторським правом є не єдиним способом охорони комп'ютерної програми. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, загальновизнаним принципам моралі та відповідає умовам патентоздатності. Об'єктом винаходу, правова охорона якому надається згідно з цим Законом, може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо), процес (спосіб). Об'єктом корисної моделі, правова охорона якій надається згідно з цим Законом, може бути пристрій або процес (спосіб) [5].

Отже, комп'ютерна програма може отримати правову охорону як винахід за умови, якщо вона: є результатом інтелектуальної діяльності людини; є технологічним (технічним) рішенням у будь-якій сфері технологій; відповідає умовам патентоздатності, а саме має ознаки новизни, винахідницький рівень та є промислово придатною. Хоча комп'ютерна програма як така не є технічним рішенням, тому не відповідає критеріям патентоздатності, вона може отримати правову охорону у складі технічних рішень, в яких використовується. За певних обставин алгоритм роботи комп'ютерної програми може отримати охорону шляхом отримання патенту на корисну модель або винахід як спосіб (процес).

Також одним із способів охорони комп'ютерної програми може бути охорона окремих елементів комп'ютерної програми як промислових зразків. Так, відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням [6]. Промисловий зразок є охороноздатним, якщо відповідає критерію новизни та має індивідуальний характер. Враховуючи, що зовнішнім виглядом прикладних комп'ютерних програм є інтерфейс з його складовими (графічними елементами, піктограмами), що мають художньо-естетичні риси, а сам процес його створення є результатом творчої діяльності та ґрунтується на принципах художнього конструювання, можна зробити висновок про можливість правової охорони інтерфейсу комп'ютерної програми як промислового зразка.

Захист комп'ютерної програми по своїй суті охороняється окремо за кожним елементом комп'ютерної програми. Комп'ютерні програми як об'єкти права інтелектуальної власності включають не лише код, алгоритм і інтерфейс, а й багато інших важливих елементів. Зокрема, прикладні програми, такі як комп'ютерні ігри, містять численні складові, які заслуговують на увагу і правову охорону. Назва комп'ютерної програми або її окремих модулів, а також назви локацій, імена персонажів можуть охоронятися як знаки для товарів і послуг. Звуки, які використовуються в програмі, анімовані та статичні банери, відео, музичний супровід, сценарії, описи й зовнішній вигляд персонажів, на рівні з кодом програми, також підлягають охороні авторським правом. Інноваційні апаратні рішення, у тому числі гаджети та обладнання, що забезпечує функціонування програми, можуть бути захищені патентами. Супровідна документація, контракти, технічні завдання та інші робочі матеріали, що використовуються під час розробки, а також сам код програми можуть підлягати охороні як комерційна таємниця [7].

Проте, комп'ютерна програма як об'єкт авторського права має певні ознаки, що роблять її схожою з літературним твором, проте вона не є йому повністю тотожною. Як вказує В. Дмитришин, формою відображення в обох випадках є рядки тексту, сформовані за допомогою визначених символів, що взяті з певної мови. У випадку художнього твору це мова, якою володіють носії (наприклад, англійська або українська), що відрізняються лінгвістичними особливостями. У випадку комп'ютерної програми це мови програмування, зокрема Java Script, C++, Python, які мають свої особливості та структуру для створення програмного коду, який забезпечує виконання конкретних завдань на комп'ютерних системах [8, с. 16]. Порівнюючи комп'ютерну програму з літературним твором, С. Петренко вказує, що їх спільною ознакою є наявність змісту, а також внутрішньої та зовнішньої форми вираження. Однак ці елементи не є сталими, оскільки залежать від виду комп'ютерної програми та її призначення. Наприклад, програму прикладного характеру можна віднести до наукового твору, комп'ютерну гру – до мультимедійних творів, а веб-сайти мають риси публіцистичного твору. Комп'ютерні програми поділяються за функціональною ознакою на прикладні та системні. Системні програми включають програми, що забезпечують управління роботою комп'ютера для зчитування прикладних програм та організацію обміну даними між комп'ютером і користувачем. Найпоширенішими прикладами системних програм є операційні системи, такі як Microsoft Windows, Mac OS X та Linux [9, с. 13].

Отже, при вирішенні питання захисту елементів комп'ютерної програми необхідно орієнтуватися на визначені законодавством принципи охоронної придатності об'єктів права інтелектуальної власності. Як свідчить судова практика, наприклад щодо мови програмування як самостійного об'єкта як елемента комп'ютерної програми, який не охороняється авторським правом. Зокрема, у тривалій судовій справі Google проти Java Верховний суд США постановив, що Google законно використовував мову програмування Java для написання коду, попри те, що ця мова належить Oracle. Суд також зазначив, що надання Oracle права на захист авторських прав у даному випадку може зашкодити інтересам громадськості, тому підтримав вимоги позивача щодо захисту прав на мову програмування [10].

Досить важливим питанням, яке виникає в контексті аналізу законодавчої системи охорони прав інтелектуальної власності на комп'ютерні програми, є охорона прав на програми, створені за допомогою технологій штучного інтелекту. Наразі прийняття Закону України «Про авторське право і суміжні права» дозволило урегулювати відносини щодо охорони прав на об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами з використанням технологій штучного інтелекту. Особливо варто підкреслити, що закон оперує категорією «право sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою», а не поняттям «штучного інтелекту», що є цілком логічним, враховуючи лише можливість створення технологій штучного інтелекту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою [2]. Основним підходом законодавця, який відображений у ст. 33, є те, що права на такі об'єкти не є правами інтелектуальної власності, а є правами особливого роду (право sui generis), при цьому об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, вважаються неоригінальними. Отже, закон не використовує категорію «створення», оскільки йдеться про об'єкти, які сформовані (згенеровані) комп'ютерною програмою, а не людиною як творцем.

Відповідно до статті 180 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, сторони надають охорону авторським правам на комп'ютерні програми у такому самому обсязі, як і літературним творам, як це передбачено Бернською конвенцією. Із цієї метою термін «комп'ютерні програми» включає попередні дослідні матеріали. Охорона відповідно до цієї Угоди надається математичному виразу комп'ютерної програми будь-якої форми. Ідеї та принципи, на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми, зокрема ті, на яких ґрунтується її інтерфейс, не охороняються авторським правом згідно із цією Угодою. Комп'ютерна програма охороняється, якщо вона є оригінальною у тому розумінні, що вона є продуктом інтелектуальної творчості автора. Жодні інші критерії не застосовуються для визначення наявності права на охорону [11]. Таким чином, наразі в національному законодавстві також діє основний принцип правової охорони комп'ютерних програм, який полягає в тому, що програма охороняється, якщо вона є оригінальною, тобто є результатом інтелектуальної творчості автора, жодні інші критерії не застосовуються для визначення наявності права на охорону.

Висновки. В умовах інформаційного суспільства сфера інформаційних технологій є однією з найбільш динамічних і таких, що продовжують розвиватися. З огляду на швидку інформатизацію суспільних процесів, IT-галузь відіграватиме важливу роль у розвитку економіки в майбутньому. Законодавець враховує ці тенденції, створюючи правові умови для розвитку IT-сектору, сприяючи активному залученню ресурсів і кадрів у цю сферу та формуючи сучасні правові механізми охорони комп'ютерних програм у оновленому законодавстві про авторське право. Аналіз Закону України «Про авторське право і суміжні права» підтверджує, що його положення не тільки забезпечують належний рівень правової охорони комп'ютерних програм як об'єктів авторського права, з урахуванням міжнародних зобов'язань України, але й уточнюють правові засади такої охорони. Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права має бути оригінальною та результатом творчої діяльності людини, і підлягає охороні в частині форми вираження. Проте ідеї, принципи, графічний інтерфейс користувача, набір функцій та формат файлів не підлягають охороні авторським правом. Оскільки IT-сфера постійно розвивається, Закон також регулює охорону об'єктів, створених за допомогою технологій штучного інтелекту, що є «неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою», і не передбачає участі фізичної особи в їх створенні. Для таких об'єктів використовується категорія «право особливого роду» («sui

generis») для їх правової охорони. Враховуючи розвиток ІТ-сфери, у майбутньому буде потрібне більш детальне регулювання відносин щодо охорони комп'ютерних програм як особливих об'єктів авторського права, а також об'єктів, створених за допомогою технологій штучного інтелекту. Ці питання мають бути пріоритетом для законодавця під час удосконалення нормативної системи правової охорони комп'ютерних програм.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>.
3. Верба І. І. Основи інтелектуальної власності: навчальний посібник / за ред. С. В. Чікін. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : НТУУ «КПІ», 2013. 262 с.
4. Музика А. Азаров Д. Про поняття злочинів в сфері комп'ютерної інформації. *Право України*. 2003. № 4. С. 86–89.
5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
6. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>.
7. Грушевська Н. Правова охорона комп'ютерних програм: як правовласнику захистити свої права, 2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/pravova-ohorona-kompyuternih-program-yak-pravovlasniku-zahistiti-svoyi-prava.html>
8. Дмитришин В.С., Березанська В.І. Інтелектуальна власність на програмне забезпечення в Україні. К. : Вірлен, 2005. 304 с.
9. Право інтелектуальної власності. Академічний курс: підручник / О.П.Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О.П.Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.
10. Oracle Am., Inc. v. Google Inc. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/18-956_d18f.pdf
11. Угода про асоціацію про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.